

Dragomanen

Årsskrift utgiven av
Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul &
Föreningen Svenska Istanbulinstitutets Vänner
21/2019: Öppna arenor och slutna rum
Gästredaktör: Andrea Sophie Karlsson

Människovärdets slutna och öppna rum

Två historiska röster om FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter (1948)

LINDE LINDKVIST

Lektor i Mänskliga rättigheter vid Enskilda högskolan, Stockholm

Den 10 december 1948 antog FN:s Generalförsamling i Paris den Allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna, *The Universal Declaration of Human Rights*. I stort sett samtliga av världsorganisationens då 58 medlemmar (att jämföra med dagens 193) röstade för deklarationens antagande. Åtta stater – däribland de kommunistiska länderna och Saudiarabien – lade ner sina röster, men ingen röstade emot.

Det positiva utfallet hade föregåtts av två år av intensiva förhandlingar i FN:s kommission för mänskliga rättigheter och den särskilda underkommitté som under ledning av den amerikanska delegaten Eleanor Roosevelt hade fått i uppdrag att ta fram ett första textutkast. Textens utveckling berodde också till stor del på det stöd som arbetsgruppen fick från FN-sekretariatet, och då särskilt den kanadensiske juristen John Humphrey som vid den här tiden ansvarade för organisationens arbete för mänskliga rättigheter. Som många historiker visat var texten ett resultat av ett osedvanligt konstruktivt grupparbete. Men det var ett arbete som tog plats i ett relativt slutet rum. Den Allmänna förklaringen är en produkt av FN så som organisationen såg ut före avkolonialiseringen på 1960-talet och före den moderna människorättsrörelsens genombrott på 1970-talet.

Över tid har förklaringen kommit att få en upphöjd ställning i såväl internationella som lokala sammanhang. Den går numer att läsa på drygt femhundra språk. Det räcker till en aktningvärd andraplats på listan över de texter som

översatts till flesta antal språk. Det är fortfarande långt efter den kristna Bibeln som enligt en uppskattning finns att läsa på omkring tvåtusen språk, men en bra bit före bronsmedaljören – *Pinocchios äventyr* – som finns att tillgå i omkring tvåhundra sextio översättningar.

Men FN-deklarationen från 1948 är inte enbart vida spridd och översatt. Det är också ett dokument av viss politisk och rättslig betydelse. Den amerikanske statsvetaren Jack Donnelly hävdar exempelvis att allt internationellt arbete för mänskliga rättigheter ytterst sett hämtar sin legitimitet i deklarationens trettio artiklar. Om vi ska förstå den idé om mänskliga rättigheter som många internationella och icke-statliga aktörer försöker främja, måste vi – enligt Donnelly – förstå det budskap som FN:s medlemsstater enades om i efterdyningarna av det andra världskriget.

Så vad var det för budskap? Vad var det deklarationens författare ville förmedla till sin samtid och till kommande generationer?

Precis som Bibelns böcker och Carlo Collodis saga om Pinocchio är en nyckel till FN-deklarationens framgång att den tillåter många olika tolkningar. Såväl forskare som aktivister tvistar ännu idag om vilka politiska förvecklingar och ideologiska strömningar som möjliggjorde och formade förhandlingsarbetet. En del vill se texten som mänsklighetens gemensamma svar på Förintelsen. Andra menar att den främst handlade om vikten av fungerande välfärdssystem för att undvika framtida ekonomiska depressioner som potentiellt sett kunde äventyra världsfreden. En tredje grupp forskare har velat se deklarationen som ett uttryck för en renässans för kristen naturrätt. Dessutom finns det olika bud om hur textens ordalydelse ska förstås, hur olika kategorier av rättigheter förhåller sig till varandra, och vilken typ av sociala och politiska reformer som deklarationen egentligen efterfrågar.

De här olika läsningarna av deklarationens upprinnelse och budskap kan delvis spåras tillbaka till tiden för förhandlingarna. Redan under slutet av 1940-talet fanns det olika idéer om vad som utgjorde textens centrala meddelande och vad det innebar att arbeta för att leva upp till idealet om mänskliga rättigheter. I den här texten vill jag illustrera detta genom att presentera läsningar av två personer som båda var betydelsefulla i förarbetet i FN. Det handlar dels om den amerikanska chefsförhandlaren och tillika ordföranden i FN:s Kommission för mänskliga rättigheter, Eleanor Roosevelt, och dels om den libanesiske delegaten och filosofen, Charles Habib Malik. Jag lyfter fram läsningar som de båda gjorde under våren 1949, det vill säga kort efter att deklarationen antagits i FN. De här

läsningarna ger oss en unik inblick i personernas förståelse av deklarationen och vad de hoppades att den skulle åstadkomma under decennierna efter Andra världskriget.

Jag vill direkt understryka att jag inte håller Roosevelts och Maliks tolkningar som auktoritativa. Flera forskare har betonat att andra personer, såsom den indiska diplomaten Hansa Mehta, den kinesiske dramatikern Zhang Pengjun och den franske juristen René Cassin, var lika centrala för deklarationens tillkomst och utformning. Det som gör Roosevelt och Malik särskilt intressanta i det här sammanhanget är att de så tydligt ger uttryck för ett tema som ofta återkommer i texter om mänskliga rättigheter från den tidiga efterkrigstiden, ett tema som också knyter mitt bidrag till det här specialnumrets vidare diskussion om öppna och slutna rum. I sina läsningar av deklarationen framhöll både Roosevelt och Malik, om än på olika sätt, att rättigheterna var allmänmänskliga; att de var begripliga och relevanta för alla människor, oavsett identitet eller sammanhang. Samtidigt menade de att människor måste få kunskap om sina rättigheter, och att den kunskapen måste förmedlas ”top-down”, från en liten grupp av personer med kännedom om deras sanna innebörd till ”vanliga” män och kvinnor. Och det var inte bara rättigheterna som människor behövde få kunskap om. Både Roosevelt och Malik menade att den enskilda människan också behövde påminnas om sin mänsklighet.

Eleanor Roosevelt

Det finns numera hyllmeter skrivna om Eleanor Roosevelt och hennes insatser i arbetet för mänskliga rättigheter i FN. En av de mest gedigna och mest inflytelserika böckerna som skrivits om hela processen – Mary Ann Glendons *A World Made New* (2001) – kretsar kring Roosevelts person och hennes del i förhandlingsarbetet. I sin färgstarka och nyanserade berättelse framställer Glendon Roosevelt som en handlingskraftig ”skolfröken”, en pragmatisk ledare som lyckades hålla projektet borta från ideologiska fallgropar.

Glendons bok är fortfarande läsvärd. Men varken hon eller andra historiker som intresserat sig för deklarationen har gått särskilt djupt i vad Roosevelt själv skrev om mänskliga rättigheter vid den här tiden. Inte sällan – och inte utan sexistiska undertoner – avfärdas Roosevelt helt enkelt som en ointressant tänkare, vars texter inte hjälper vår förståelse av hur idén om mänskliga rättig-

heter konstruerades i slutet av 1940-talet. Det här är en anmärkningsvärd forskningslucka. Förvisso är det sant att Roosevelt inte var forskare eller filosof och att hon i arbetet med deklARATIONEN främst företrädde amerikanska intressen. Likväl var hon en flitig skribent och talare som ägnade betydande tid och kraft till att förmedla sin syn på moraliska och politiska frågor, och då inte minst innebörden av FN:s människorättsarbete.

Eleanor Roosevelt med deklARATIONEN om mänskliga rättigheter. FDR Presidential Library and Museum, Wikimedia Commons / Flickr.

I mars 1949 kom hon till Columbia-universitet i New York för att tala under rubriken "Making Human Rights Come Alive". Tilltalet var informellt och Roosevelt uppehöll sig främst vid anekdoter från det nyss avslutade förhandlingsarbetet. Hon berättade bland annat om hur svårt det var att få grepp om andra staters prioriteringar och om hur till synes obetydliga frågor beträffande ordföljd och kommatecken kunde ge upphov till segdragna förhandlingar. Men Roose-

velt gav inte bara en inblick i spelet bakom FN-deklarationen. Hon gav även uttryck för sin förståelse av textens huvudsakliga budskap.

Enligt Roosevelt var deklarationen inte i första hand en lista med rättigheter som stater nu förväntades respektera och skydda. Det som hon och de andra delegaterna i FN:s människorättskommission tagit fram var ingen lagtext. Det var snarare en slags framtidsskiss, en vision som alla människor av god vilja nu hade att sträva mot:

It seems to me most important that the Declaration be accepted by all member nations, not because they will immediately live up to all of its provisions, but because they ought to support the standards toward which the nations must henceforward aim.¹

Roosevelt beskrev deklarationen som ett pedagogiskt dokument som riktade sig till enskilda människor världen över. Hon tänkte sig att den var ett viktigt led i att följa upp den militära kampen mot axelmakterna med en moralisk kamp för fria och rättvisa samhällen. En bärande del i den visionen var att individer som fått kunskap om sina rättigheter och skyldigheter gentemot andra människor var bättre rustade att motstå destruktiva ideologiska krafter som fascism, kollektivism och auktoritarism. Det som människor främst måste bli varse var att ideologierna – vars attraktionskraft enligt Roosevelt främst bottnar i en rädsla för förändring – enbart leder till tomhet och bitterhet, att de omöjliggör personlig och samhällelig blomstring.

I samma anda framhöll Roosevelt att de normer om mänskliga rättigheter som utarbetas i FN måste vara relevanta i människors vardag – ”the world of the individual person.” Normerna måste studeras och diskuteras människor emellan: i hemmet, skolan, grannskapet, på bondgården, i fabriken eller på kontoret:

We have great belief, I think, in the force of documents which do express ideals. We think that, in themselves, they carry weight. But they carry no weight unless the

---

¹ Eleanor Roosevelt, “The Promise of Human Rights”, *Foreign Affairs* 26, no. 3 (1948): 477.

people know them, unless the people understand them, unless the people demand that they be lived.²

Enligt den australiensiske filosofen Alexandre Lefebvre präglas Roosevelts syn på mänskliga rättigheter av en nära omsorg om såväl det egna jaget som den andre. Kunskap om mänskliga rättigheter hjälper oss att se andra människor som unika och oersättliga personer som vi måste möta med empatisk medvetenhet. I det mötet, skriver Lefebvre, befrias vi från rädslan som annars hotar att dra in oss i ideologiskt tänkande. Och när vi är befriade från rädsla är vi också fria att arbeta tillsammans med andra i syfte att skapa mer jämlika och humana samhällen.

Den Allmänna förklaringen växte fram i ett rum befolkat av regeringsdelegater och FN-tjänstemän. Den uttryckte en vision om en värld bestående av rättvisa och välfärdsinriktade, men ändå suveräna, nationalstater. Men som Roosevelt såg det var deklARATIONEN ändå främst riktad till individer. Den värld som deklARATIONEN skisserar kan enbart förverkligas i den mån som enskilda människor ger liv åt idén om mänskliga rättigheter i de konkreta sammanhang där de råkar befinna sig.

Charles Malik

En av de personer som Roosevelt samarbetade med, och ibland tampades med, i förhandlingarna var den libanesiske FN-ambassadören Charles Habib Malik. Med sina 43 år var Malik den yngste delegaten i FN:s kommission för mänskliga rättigheter, men också den i akademiskt hänseende mest välmeriterade. 1937 hade han disputerat i filosofi vid Harvard universitetet på en avhandling om Martin Heideggers metafysik och Alfred North Whiteheads kosmologi. Därefter hade han undervisat vid den filosofiska institution vid American University of Beirut, innan han 1945 utsändes som sitt lands förste ambassadör till USA och FN.

Malik själv kom från en grekisk-ortodox by i norra Libanon, men utbildades i skolor som drevs av protestantiska missionärer. I samband med sin diplo-

---

² Eleanor Roosevelt, "Making Human Rights Come Alive", Columbia University, New York, 30 mars 1949. Tillgängligt via <https://awpc.cattcenter.iastate.edu/2017/03/21/making-human-rights-come-alive-march-30-1949/>

matiska postering i USA drogs han också in i den ekumeniska rörelsen och samarbetade nära såväl Kyrkornas världsråd som flera katolska organisationer.

I mars 1949 föreläste Malik vid ett lunchmöte om mänskliga rättigheter som Kyrkornas världsråd arrangerade i New York. Han presenterade där sin syn på den nya FN-deklarationen och organisationens fortsatta arbete för mänskliga rättigheter. En av Maliks huvudpoänger var att deklarationen förvisso utgjorde ett viktigt inlägg i debatten om människans natur och värdighet, men ändå måste läsas med en viss kritisk distans. Texten var inte så koherent och briljant som om den hade författats av ett ”ensamt geni”, av en ”Platon, Leibniz eller Thomas av Aquino”.

Kenan Malik med Dag Hammarskjöld. Ur en offentlig minnesbroschyr, Wikimedia Commons.

Men trots sina estetiska och innehållsliga brister, menade Malik att dokumentet – åtminstone i sina bästa stunder – förmedlade ett sant budskap. Han pekade särskilt ut två artiklar som han själv varit med och format. Det handlade om Artikel 18 rörande religionsfrihet, en artikel som starkt betonar människans inre tanke- och samvetsfrihet. Men främst av allt handlade det om den numera berömda formuleringen i deklARATIONENS Artikel 1: ”Alla människor är födda fria och lika i värde och rättigheter. De har utrustats med förnuft och samvete och bör handla gentemot varandra i en anda av gemenskap”.

De här artiklarna var enligt Malik ”ekon på den internationella arenan av en andlig reaktion mot den moderna upplösningen av den mänskliga själen”. Vad arbetet i FN gick ut på, menade Malik, var inget mindre än att ”ge nytt liv åt den kristna och platoniska idén om själens odödlighet”. FN-deklARATIONENS värde bestod med andra ord i att den förmedlade en syn på människan som ”utrustad med förnuft och samvete” och att den därmed tog avstånd från alla former av materialism, såväl kommunism som liberal kapitalism.

På sätt och vis går det att säga att Malik delade Eleanor Roosevelts uppfattning om deklARATIONEN som ett slags moralisk kompass för den enskilde. Men det är också uppenbart att de hade olika uppfattningar om i vilken riktning den här kompassen pekade. För Roosevelt handlade den Allmänna förklaringen om att utbilda människor till att bli aktiva medborgare med uppdrag att skapa fungerande demokratiska och fredstörstande välfärdsstater. För Malik handlade deklARATIONEN istället om att ruska liv i den enskilde människan och få henne att inse att hon har ett personligt uppdrag att söka kunskap om den naturliga lagen och förening med Gud.

Det här var ytterligare en anledning till att han ständigt pekade på faran med att läsa deklARATIONEN med en okritisk blick. Sann mot sina naturrättsliga utgångspunkter hävdade Malik att en mänsklig text aldrig kan vara mer än en skugga av Guds lag. Det vore därför tragiskt om människor började se deklARATIONEN som en tidlös definition av mänskliga rättigheter, istället för en uppmaning att på egen hand söka efter kunskap om dessa rättigheter i den naturliga lagen. I sin introduktion till en bok om FN:s arbete med mänskliga rättigheter som Young Men's Christian Association publicerade 1949, återkom Malik till den här poängen, och knöt sitt resonemang till vad han uppfattade som den moderna människans villfarelser:

You should see and hear modern man argue about his rights! He seeks his rights not in and from [an unchanging order of things], but from his government, from the United Nations, and from what he calls the ‘existing world situation’ and ‘the last stage of evolution.’ Destitute and desolate he goes about begging for his rights at the feet of the world, and when the Commission votes on an article by 10 to 8, or the Assembly by 25 to 17, he rejoices that there, there he is granted a right! Having lost hold on God, or more accurately, having blinded himself to God’s constant hold on him, he seeks for his rights elsewhere in vain. The spectacle of a human being having lost his true being—can there be anything more tragic?³

Avslutning

Sentida uttolkare har fokuserat på hur FN-deklarationen från 1948 tog avstånd från alla former av totalitär maktutövning och istället erbjöd en skiss för moderna välfärdsstater som kretsade kring principer som likhet inför lagen, personlig frihet och rätt till ett visst mått av social och ekonomisk välfärd. Det som förenar dessa tolkningar är att deklarationen i första hand handlade om staten, om vilken typ av samhällsinstitutioner som krävs för att säkerställa respekten för mänskliga rättigheter. Vad som ofta glöms bort i den här gängse läsningen – oavsett perspektiv – är att texten också riktade sig till den enskilde.

För de två aktörer som jag har begränsat mig till här, Eleanor Roosevelt och Charles Malik, handlade FN:s arbete om mänskliga rättigheter inte i första hand om att påpeka missförhållanden i specifika länder och absolut inte om att skapa en normativ grund för FN att intervensera i situationer där de mänskliga rättigheterna hotas eller kränks. Ett centralt uppdrag för FN:s kommission för mänskliga rättigheter var istället att väcka den enskilde till ett utökat socialt och politiskt ansvar. Det handlade om att påminna människan om hennes grundläggande värde och ansvar gentemot sig själv och andra, att göra henne medveten om sin grundläggande mänsklighet.

Det är viktigt att komma ihåg att det här var ett elitistiskt projekt. I sina föreläsningar vid American University of Beirut i början av 1940-talet påpekade

---

³ Charles Malik, “The Universal Declaration of Human Rights: Its Making and Meaning,” i *We, the People, and Human Rights: A Guide to Study and Action*, red. Marion V. Royce & Wesley F. Rennie (New York: Association Press, 1949), 25.

Malik ständigt att tankefrihet och samvetsfrihet bara kan uppnås genom en djup förtrogenhet med den västerländska idétraditionen – från Aristoteles till Paulus, från Immanuel Kant till Martin Heidegger. Att tänka fritt kunde enbart den göra som också kunde tänka rätt. Även Roosevelt menade att deklARATIONEN förutsatte en djupgående social och moralisk förändring – ”a change of attitude toward the value of the human being”. De normer som hon och hennes kollegor i FN hade antagit som allmänmänskliga kunde enbart vinna fotfäste om de föregicks av ”a considerable education of our people”.

Men är det någonting som den Allmänna förklaringens verkningshistoria visar är det att även normer som är formulerade i slutna rum kan fungera emanciperande. FN-deklARATIONEN från 1948 hade förmodligen förpassats till historiens skräpkammare om inte en rad sociala rörelser – från östeuropeiska intellektuella under 1970-talet till proteströrelserna under den Arabiska våren i början av 2010-talet – hade kunnat se sin egen kamp i textens olika delar. Oaktat hur Roosevelt, Malik och de andra såg deklARATIONENS budskap i slutet av 1940-talet har den – och efterföljande internationella överenskommelser – visat sig vara användbara instrument för att identifiera och påtala olika former av orättvisor.

Likväl tänker jag att det finns anledning att fundera över de visioner som Malik och Roosevelt formulerade. Även om vi inte köper alla delar av deras olika ideologiska projekt kan det ändå finnas skäl att reflektera över vilken typ av demokratiska kompetenser och uppoffringar som arbetet för mänskliga rättigheter kräver av oss som enskilda människor. Det är lätt att tänka att det arbetet enbart går ut på att skapa väl fungerande samhällsinstitutioner som kan hantera våra anspråk på rättigheter. Men vad händer när demokratins institutioner inte längre fungerar som de ska, och när tilltron till demokratin falnar? Till vem eller vilka övergår då ansvaret att verka för ett gott samhälle där lika rättigheter respekteras? De läsningar av FN-deklARATIONEN som jag har berört här påminner oss om att arbetet för mänskliga rättigheter inte enbart handlar om att skapa adekvata lagar och institutioner, utan också inbegriper ett moraliskt ansvar gentemot den egna personen och i förhållande till andra människor.